

491.82
N241

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. XI, св. 5—6.

БЕОГРАД, 1961.

ЈЕДНА АКЦЕНАТСКА АЛТЕРНАЦИЈА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

I

Потребно је, најпре, да подсетим на извесне начелне чињенице.

Прво. Акценатске су појаве у основи својој фонетске. Под одређеним условима једна се акценатска појава јавља у одређеном тренутку историјског развитка једног језика без изузетка, као и сви гласовни закони уосталом.

Друго. Тачно је да је досад најбоље српскохрватски књижевни акценат обрадио Д а н и ч и ћ. То је трајна Даничићева заслуга за српскохрватску акцентологију. И српски и хрватски дијалектолози у својим студијама о акценту појединих говора упоређују свој дијалекатски материјал с Даничићем као нормом. На основу таквога рада и настале су модификације књижевне акцентуације које су унели Б е л и ћ (Правопис 1950/1952) и Правописна комисија (Правопис 1960).

Али, за карактеристику Даничићева рада наводимо овај цитат из Белића, где он говори о Даничићевој обради акцента у именица: „Даничић је полазио од номинатива једнине и дао је у својој студији безброј категорија. У ствари све ове многобројне категорије, ако се пође од њихових правих унутрашњих особина, сведе се на врло мали број који претстављају стално понављање истих црта“ (Историја српскохрватског језика, књ. II, св. 1: Речи са деκлинацијом, Бгд. 1950, стр. 25). Ово се може рећи и за Даничићеву обраду придева и глагола.

Треће. Иако се у савременом српскохрватском акценту чувају трагови многих појава и из ранијих епоха развитка српскохрватског језика и из прасловенске епохе, ипак нема сумње да

су у савременом српскохрватском језику акценатске појаве такође фонетске. Оне су у извесном смислу одређене историјским развитком, али оне несумњиво имају и своју савремену законитост.

Четврто. Посматране из морфолошке перспективе, акценатске се појаве јављају као акценатске алтернације. То значи да се с променом облика речи под одређеним условима мења и акценат. Али су и ту саме акценатске појаве фонетске: под истим условима оне се јављају у свим врстама речи и њиховим облицима где постоје такви услови. Тако, уосталом, наука тумачи и акценатске појаве у ранијим епохама развитка српскохрватског језика.

II

Несумњиво је, међутим, да и савремени српскохрватски језик има своје акценатске алтернације.

Мислим да је једна таква акценатска алтернација она која се у формули може овако представити:

$$(\smile) + (') + (\smile) : (\frown) + (—) + (x).$$

Другим речима, ако се у појединим облицима дуги узлазни акценат јави између два кратка слога, њему у другим облицима одговара ситуација у којој се на првом од та три слога налази кратки узлазни акценат, на другом неакцентована дужина, и у којој је судбина трећег слога индиферентна.

Одмах треба да нагласим да су и данас за промене у акценту од значаја три последња слога. Услов: промена састава речи.

Ова се алтернација, најпре, јавља код именица. Доследна је у типова:

ју̀нак — ју̀нака;
йо̀мдџ̀ник — йо̀моџ̀ника;
за̀йо̀вед̀ник — за̀йо̀вед̀ника;
ис̀йо̀дсунча̀ник — ис̀йо̀дсунча̀ника.

На исту се алтернацију своди и тип *йу̀йи — йу̀йиа* (преношење *зџ̀ нџ̀ж* аналошко је према *ју̀ гра̀д*)¹. Код свих ових типова, дакле, у питању је однос зависни падежи : ном. једн.

¹) Алтернација се овде у ствари најбоље огледа у примерима *на̀ йу̀йи — ма̀ йу̀йиу*. Ја сам намерно ову алтернацију приказао у формули $(\smile) + (') + (\smile) : (\frown) + (—) + (x)$, јер овде није у питању једноставно однос $(\frown) : (\frown)$ на шта би на први поглед упућивала ситуација *йу̀йи — йу̀йиа*. Наиме, однос $(\frown) : (\frown)$ не своди се у в е к на ову алтернацију; нпр. њој не припада однос *ру̀ка — ру̀ку* јер се овде

риваићи, *окломаћиваићи* — специјални морфолошки однос основа на *-иваићи/-ујем*; *клеићи*, *снеићи* — за данашње језичко осећање неправилни глаголи), или, разуме се, ако се (') налази на првome слогу тросложних или вишесложних инфинитивних основа, када је акценат непроменљив (*завидеићи*, *иђрложиићи*, *аминаићи*, *како-ићаићи*, *звештоватићи*).

Али кад се у Даничића прегледају бројни примери глагола у којих се јавља алтернација о којој је реч, јасно се види висока фреквенција њене примене у глагола.

Такође, ова се акценатска алтернација јавља у глагола у односу 3. рl. ргаес.: остали облици ргаес. у типава:

ијићаићи — *ијићам* — *ијићају* (cf. *здијићам* — *здијићају*);

венчаватићи — *венчавам* — *венчавају*;

вечераватићи — *вечеравам* — *вечеравају*;

араићосићаићи — *араићосићам* — *араићосићају*.

Што се у народним говорима јављају облици *ијићају*, *здијићају*, *венчавају*, *вечеравају*, *араићосићају*, разлог је утицај осталих лица ргаес.

Ова се акценатска алтернација, сем тога, јавља и у још једном случају у глагола. То је познати однос 1, 2, 3. sg. ргаес. према 1, 2. рl. ргаес. у глагола:

жделім — *желімо*;

зеленім — *зеленімо*;

лдмім — *ломімо*;

сведдчім — *сведочімо*;

иријаићелім — *иријаићелімо*;

венчам — *венчамо*;

оруужам — *оружамо*;

руководам — *руководамо*.

Али, у вези с овим глаголима треба рећи да је већ Даничић допуштао *иџечем* — *иџечемо* (поред *иџечемо*) и *умем* — *умемо* (поред *умемо*). Нови заједнички Правопис допушта и *жделімо*, *зеленімо*, *лдмімо*, *сведдчімо*, *иријаићелімо*, *венчам*, *оруужам*, *руководамо*. Међутим, и у Правопису је доследно *јунак* — *јунака*. Правопис се у свему овоме у вези с глаголима ослања на западније српскохрватске говоре. Очеvidно је алтернација о којој говоримо почела да се у тим говорима нарушава у односу између облика који су ма изванстан начин синтаксички равноправни (поједина лица у

ргaes. — sg. : pl.), док се у односу између неравноправних облика чува (номинатив : коси падежи).

Ова се алтернација јавља и у придева *ваљан* — *ваљана* где је у питању однос masc. : fem. (neutr.). Што се она не јавља у примеру *крџаји* — *крџајица*, објашњење је дао сам Даничић: он *крџаји* тумачи према *јџнаји* (Срп. акц. 223) (очевидно емфатични акц.).

Ова се алтернација, сем тога, јавља у још неким ситуацијама:

1) У односу gen. sg. (instr. sg.) према gen. pl. типа *сесџра* — *сесџрѣ* (*сесџрѣм*) : *сесџрѣ*.

2) У знатном броју категорија кад се у именица јавља (∨) + (') + (∨) други део алтернације долази у речима (обично глаголима) изведеним од тих именица:

а) (*рука*) — *уручији* : *урџџим*;

б) (loc. sg. облику) — *убличџији* : *убличџим*.

Мислим да се може рећи да се loc. sg. типа облику и сл. и губи у извесним српскохрватским говорима зато што он нема практично могућности да алтернира у парадигми са ситуацијом (') + (—) + (x). Акценат *глава* стабилан је зато што је то акценат поп. sg., дакле лексички акценат.

3) У овоме низу могли би се навести и односи: *јџнџ(а)* — *јџнџа*; *мџџ(а)* — *мџџа* и сл.

Међутим, да је алтернација о којој је реч жива у данашњем српскохрватском језику, доказују и ове чињенице:

1) Многе стране именице masc. пришле су у српскохрватском језику типовима *јџнџ* и сл. (cf. Речник САНУ, passim).

2) Многи страни глаголи пришли су типовима *иџиџији* и сл. (ib.).

3) У дијалектима с четвороакценатским системом именице типа *бџлџ* прилазе типовима *јџнџ* а глаголи типа *исџрџџији* имају inf. *исџрџџији*.

На крају, није потребно објашњавати да поменута акценатска алтернација није у свим наведеним категоријама настала током историјскога развитка на исти начин. За данашње језичко осећање важно је да се она сада јавља у тим категоријама као алтернација и да је — управо зато — данас творачка.

Берислав М. Николић

14. V 1961, Београд.